

Leszek Kania, *Wyroki bez apelacji. Sądy polowe w Wojsku Polskim w czasie wojny z Rosją Sowiecką 1919–1921*, Wydawnictwo Uniwersytetu Zielonogórskiego, Zielona Góra 2019, ss. 672

Temat rozprawy został dobrany bardzo trafnie przede wszystkim z tego powodu, że sądownictwo polowe nie było do tej pory opracowane w sposób kompleksowy¹. Należy jednak podkreślić, że tematyka sądów polowych miała charakter złożony. Celem ich działalności nie było wymierzanie sprawiedliwości rozumiane jako dochodzenie do prawdy, lecz zabezpieczenie procesu dowodzenia oraz egzekwowanie posłuszeństwa rozkazom przełożonych². Organizacja uzależniona była od rozwoju działań na polu walki³, a dowódcy związku zostali wyposażeni w uprawnienia zwierzchnika sądowego, który to inicjował postępowania sądowe, zatwierdzał lub odmawiał zatwierdzenia wyroków sądów polowych, a nawet mógł ingerować w wymiar kar sądowych⁴.

Autor zatem stanął przed niezwykle skomplikowanym zadaniem polegającym na opisanu działalności sądów polowych, których ustroj nie był regulowany przez normy prawne, lecz przez zmieniającą się sytuację wojenną na froncie.

Pan L. Kania swoją książkę oparł na metodach: historyczno-prawnej, dogmatycznej i uzupełniająco prawnoporównawczej.

Monografia składa się ze wstępu, siedmiu rozdziałów, zakończenia, not biograficznych, wykazu oficerów Korpusu Sądowego z lat wojny z Rosją Sowiecką 1919–1921, aneksów w liczbie 21 pozycji, bibliografii, wskazówek bibliograficznych, wykazu skrótów, indeksu nazwisk, spisu fotografii i rysunków oraz spisu treści.

---

¹ Jak słusznie podkreślił T. Szczygieł, obecnie więcej wiadomo na temat funkcjonowania wojskowego wymiaru sprawiedliwości w czasach I Rzeczypospolitej czy Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej niż w przypadku okresu dwudziestolecia międzywojennego. T. Szczygieł, *Wojskowe postępowanie karne w II Rzeczypospolitej (1918–1939)*, Katowice 2017, s. 11.

² L. Kania, *Organizacja i rys działalności sądów polowych Naczelnego Dowództwa WP w przełomowym okresie wojny z Rosją Sowiecką latem 1920 roku (część 1)*, „Przegląd Historyczno-Wojskowy” 2018, 3–4, s. 45.

³ Z. Wusatowski, *Sądownictwo wojskowe*, w: *Dziesięciolecie Polski Odrodzonej. Księga pamiątkowa 1918–1928*, Kraków–Warszawa 1928, s. 290.

⁴ L. Kania, *Instytucja zwierzchnika sądowo-karnego jako dysponenta sądu polowego w Wojsku Polskim w latach wojen o granice Rzeczypospolitej 1918–1921*, „Z dziejów Prawa” 2019, 12 (20), s. 435–455.

We wstępie (s. 7–18) opisana została problematyka badań nad sądami polowymi w czasie wojny z Rosją Sowiecką. Jak słusznie stwierdza L. Kania, tematyka ta nie była do tej pory przedmiotem kompleksowych badań. Najwięcej materiałów zachowało się w obecnym Wojskowym Biurze Historycznym w Warszawie (WBH), których zbiory autor wymienia jednocześnie jako najważniejsze zespoły aktowe. Dodatkowo autor orientuje się w dorobku dotyczącym badań nad organizacją Wojska Polskiego okresu 1919–1921, wymieniając sztandarowe prace takich historyków jak np. Janusz Odziemkowski czy Lech Wyszczelski.

W pracy zostały przedstawione zarys organizacji, podstawy prawne funkcjonowania, obsada personalna większości sądów i innych agend sądownictwa polowego oraz omówienie linii orzeczniczej sądów polowych na tle rozwoju sytuacji militarnej na froncie (s. 12–13).

Na stronie 13. wstępu autor napisał, że w WBH znajduje się nie więcej niż kilka procent materiałów dotyczących sądownictwa polowego w latach 1919–1921, aczkolwiek brak jest choćby przypisu, skąd autor wie, że zachowało się jedynie „kilka procent materiału”. Czy wynika to z własnych badań L. Kani, czy może jednak L. Kania opiera się na badaniach innych naukowców?

Rozdział I pracy został zatytułowany *Sądownictwo wojskowe w pierwszym roku wojny z Rosją Sowiecką (luty 1919–marzec 1920)* (s. 19–62). W tej części pracy poruszane są kwestie utworzenia wojskowej służby sprawiedliwości, źródeł prawa karnego w sądach wojskowych oraz organizacji sądownictwa wojskowego w trakcie pierwszego roku wojny.

W podrozdziale dotyczącym utworzenia sądów wojskowych poruszona została kwestia organizacji sądownictwa wojskowego na krótko przed odzyskaniem przez Polskę niepodległości oraz krótko po odzyskaniu niepodległości. Ogromnym walorem jest znajdujący się na stronie 29. rysunek 1 dotyczący organizacji sądownictwa wojskowego z dnia 31 grudnia 1919 r., który został opracowany przez autora. Rysunek ten jest czytelny i bardzo ułatwia zrozumienie struktury organizacyjnej sądownictwa wojskowego pod koniec 1919 r.

Zdaniem recenzenta w tej materii pojawiają się pewne nieścisłości. Pierwsza uwaga dotyczy utworzenia Sądu Wojskowego przy Dowództwie Okręgu Generalnego w Poznaniu (s. 43). W opinii autora Dekretem Naczelnego Wodza z dnia 20 sierpnia 1919 r. powołano w Poznaniu Sąd Wojskowy Dowództwa Okręgu Generalnego. Autor powołuje się na Dziennik Rozkazów Wojskowych (DRW) nr 80, pozycje 3237 i 3249. Po pierwsze autor mylnie opisał numer DRW. Pozycje 3237 i 3249 znajdują się w DRW nr 89 z dnia 20 września 1919 r.⁵ Po drugie autor nie

⁵ *Dziennik Rozkazów Wojskowych* [dalej: DRW] 1919, 89, poz. 3237 i 3249.

podał sygnatury rozkazu Naczelnego Wodza. Prawdopodobnie chodziło o dekret Naczelnego Wodza nr 2296/I z dnia 20 sierpnia 1919 r.⁶ Po trzecie dekret ten odwoływał się do art. 7 *ustawy z dnia 1 sierpnia 1919 r. o tymczasowym zarządzie w byłej dzielnicy pruskiej*⁷. Jednakże art. 7 tejsze ustawy nie nadawał kompetencji odnośnie do spraw wojskowych na terenie byłej dzielnicy pruskiej Naczelnemu Wodzowi tylko Ministrowi Spraw Wojskowych⁸. W dniu 20 sierpnia 1919 r. został wydany przez Ministerstwo Spraw Wojskowych rozkaz 2525/I, który regulował przekazanie zwierzchniej władzy sądowej na rzecz Dowództwa Okręgu Generalnego w Poznaniu⁹. Co ciekawe, ani w dekreście 2296/I, ani w rozkazy 2525/I nie ma informacji o utworzeniu Sądu Wojskowego dla Dowództwa Okręgu Generalnego w Poznaniu. Ponadto w DRW poz. 3237 i 3249 brak jest informacji o powołaniu jakiegokolwiek sądu, lecz znajdują się wzmianki o tym, że z dniem 1 września 1919 r. poszczególni oficerowie będą pełnić służbę w Sądzie Wojskowym Dowództwa Okręgu Generalnego w Poznaniu¹⁰. Zjednoczenie Wojska Wielkopolskiego z Wojskiem Polskim było procesem zakończonym w połowie listopada 1919 r.¹¹, kiedy to urząd Dowódcy Okręgu Generalnego w Poznaniu objął generał podporucznik Zygmunt Zieliński¹².

Druga uwaga dotyczy źródeł praw stosowanych podczas trwania Powstania Wielkopolskiego 1918/1919 (s. 48)¹³. Recenzent zgadza się, że w trakcie tego zrywu niepodległościowego można było skazywać żołnierzy za przestępstwa wojskowe na podstawie Kodeksu Karnego Rzeszy Niemieckiej z 15 maja 1871 r.¹⁴, Kodeksu Karnego Wojskowego z dnia

---

⁶ Wojskowe Biuro Historyczne [dalej: WBH], Centralne Archiwum Wojskowe [dalej: CAW], Naczelne Dowództwo Wojska Polskiego [dalej: NDWP] Oddział I, sygn. I.301.7.12, nlb., Dekret nr 2296/I z 20 VIII 1919 r.

⁷ *Dziennik Praw Państwa Polskiego* [dalej: DPPP] 1919, 64, poz. 385.

⁸ DRW 1920, 35, poz. 764.

⁹ WBH, CAW, NDWP Oddział I, sygn. I.301.7.14, nlb., Rozkaz 2525/I z 20 VIII 1919 r.

¹⁰ DRW 1919, 89, poz. 3237 i 3249.

¹¹ Biblioteka Raczyńskich w Poznaniu, Papiery Władysława Seydy, sygn. 3547, nlb., Pismo nr I.104/1 generała podporucznika Zygmunta Zielińskiego do Ministra byłej Dzielnicy Pruskiej Władysława Seydy z 3 XI 1919 r.; *Album dziesięciolecia Okręgu Korpusu nr. VII*, Poznań 1932, s. 15–18.

¹² Archiwum Państwowe w Poznaniu, Dowództwo Okręgu Generalnego w Poznaniu, sygn. 53, nlb., Rozkaz nr 1 Dowództwa Okręgu Generalnego w Poznaniu z 14 XI 1919 r.

¹³ Nazwa „Powstanie Wielkopolskie” występuje aż w pięciu zrywach narodowych. Były to: Powstanie Wielkopolskie 1794, Powstanie Wielkopolskie 1806/1807, Powstanie Wielkopolskie 1846, Powstanie Wielkopolskie 1848, Powstanie Wielkopolskie 1918/1919.

¹⁴ *Kodeks Karny Rzeszy Niemieckiej z dnia 15 maja 1871 r. z późniejszymi zmianami i uzupełnieniami po rok 1918 wraz z ustawą wprowadzącą do Kodeksu Karnego dla Związku*

20 czerwca 1872 r.¹⁵ oraz Ustawy Wojskowy Kodeks Postępowania Karnego z dnia 1 grudnia 1898 r.¹⁶ Orzekano także na podstawie przepisów rozporządzeń wydawanych przez Komisariat Naczelnej Rady Ludowej (KNRL)¹⁷ oraz dodatkowych niemieckich ustaw karnych¹⁸. W przypadku kolizji przepisów prawa niemieckiego z rozporządzeniami KNRL pierwszeństwo stosowania miały przepisy wydawane przez tenże Komisariat¹⁹. Oznacza to, że rozporządzenia KNRL stanowiły podstawę prawną skazania żołnierza przed sądami wojskowymi w Powstaniu Wielkopolskim 1918/1919²⁰.

Rozdział II pracy został zatytułowany *Prawne i wojskowe aspekty tworzenia sądownictwa „w polu” (luty 1919–marzec 1921)* (s. 63–130). Zawarte w nim zostały informacje o Szefostwie Sądownictwa Polowego NDWP, powoływaniu sądów polowych, sądach polowych w systemie dowodzenia w Wojsku Polskim, o zwierzchnikach sądowych i ich roli w stosowaniu represji karnej oraz o problemach kadrowych sądów polowych.

W pierwszej kolejności należy podkreślić, że autor przedstawia dość ciekawe wnioski odnoszące się do funkcjonowania Szefostwa Sądów Polowych NDWP. Przykładowo na stronie 67. zawarta została informacja, że wszyscy członkowie Korpusu Sądowego (KS) Szefostwa Sądownictwa Polowego NDWP byli absolwentami tej samej uczelni, czyli

---

Północno-Niemieckiej Rzeszy Niemieckiej z dnia 31 maja 1870 roku. Przekład urzędowy Departamentu Sprawiedliwości Ministerstwa byłej Dzielnicy Pruskiej, Poznań 1920.

¹⁵ *Kodeks Karny Wojskowy z dnia 20 czerwca 1872 r. według tłumaczenia Komisji prawno wojskowej T.R.S, Warszawa 1917.*

¹⁶ *Niemiecka Ustawa Wojskowego Postępowania Karnego z dnia 1 grudnia 1898 r., Warszawa 1919.*

¹⁷ A. Bojarski, *Ustrój sądów karnych i wojskowych organów dyscyplinarnych w Wielkopolsce w okresie Powstania Wielkopolskiego 1918/1919*, Poznań 2020, s. 85–96, maszynopis pracy doktorskiej napisanej pod kierownictwem naukowym dr. hab. Maksymiliana Stanulewicza, prof. UAM.

¹⁸ Przykładem może być niemiecka ustawa z dnia 9 VI 1884 r. o zbrodniczym i niebezpiecznym dla ogółu użytku materiałów wybuchowych. *Ustawa o zbrodniczym i niebezpiecznym dla ogółu użytku materiałów wybuchowych z dnia 9 czerwca 1884 roku* (Dziennik Urzędowy Rzeszy Niemieckiej strona 61), w: *Ustawy karne dodatkowe Ziem Zachodnich*, zebrał i opracował J. Kałużniacki, Warszawa–Poznań 1922, s. 25–27, D. Mielnik, *Kara śmierci w polskim prawie karnym. Refleksje historyczno-dogmatyczne*, Łódź 2017, s. 103–104.

¹⁹ *Rozporządzenie dotyczące sądownictwa wojskowego przy Dowództwie Głównem Wojska Polskiego w Poznaniu*, Tygodnik Urzędowy Naczelnej Rady Ludowej [dalej: TUNRL] 1919, 3, s. 12.

²⁰ *Rozporządzenie dotyczące jeńców*, TUNRL 1919, 4, s. 18; *Rozporządzenie dotyczące zakazu odbywania rewizji, co do artykułów żywnościowych lub odbierania tych artykułów*, Tygodnik Urzędowy [dalej: TU] 1919, 4, s. 14, *Rozporządzenie dotyczące bezprawnego noszenia munduru lub oznak wojska Polskiego*, TU 1919, 9, s. 34.

Wydziału Prawa i Umiejętności Politycznych Uniwersytetu Lwowskiego; co ciekawe, część służyła w listopadzie i grudniu 1918 r. w Referacie Sprawiedliwości Dowództwa Grupy „Wschód”. A więc nie było sporów pomiędzy oficerami trzech zaborów, co zresztą autor podkreśla. Ogromnym walorem jest znajdujący się na stronie 74. rysunek 3 dotyczący struktury sądownictwa polowego oraz szefów poszczególnych jednostek organizacyjnych.

Recenzent dostrzega jednak pewną nieścisłość. Na stronie 110. L. Kania przedstawia rolę zwierzchników sądowych rozumianą jako prawo znoszenia wyroków. W jednej części pracy, zdaniem autora, zwierzchnik sądowy miał status instancji odwoławczej, a w dalszej części autor używa zwrotu „quasi-instancji odwoławczej”. O ile autor trafnie tłumaczy, jaką rolę pełnił zwierzchnik sądowy, o tyle zdaniem recenzenta używanie różnego nazewnictwa odnośnie do kompetencji zwierzchnika sądowego może wprowadzać czytelnika w błąd.

Rozdział III pracy został zatytułowany *Sądy polowe i prawo wojenne w czasie wojny z Rosją Sowiecką (marzec 1919–marzec 1921)* (s. 131–220). Autor prowadzi rozważania z tematyki dotyczącej sądu polowego NDWP, organizacji sądów polowych podległych NDWP, źródeł prawa wojskowego oraz więziennictwa wojskowego w drugim roku wojny.

L. Kania wykonał ogromną pracę polegającą na uporządkowaniu organizacji sądów polowych w trakcie wojny z Rosją Sowiecką. W sposób możliwie jak najbardziej szczegółowy opisał działalność kilkudziesięciu sądów polowych, choć na temat niektórych z nich zachowało się do dziś niewiele materiałów (przykładowo dotyczyło to sądów polowych formacji wielkopolskich s. 165–171). Należy stwierdzić, że tego typu badania mają charakter pionierski.

Natomiast recenzent musi krytycznie ocenić niektóre elementy charakterystyki formacji wielkopolskich opisanych na stronie 165.

Pierwszą wątpliwością jest pogląd przedstawiony przez autora, który uważa, że „brakowało jedynie oficerów, gdyż Niemcy niechętnie szkolili Polaków w szkołach wojskowych”. Autor powinien zwrócić uwagę na to, że polityka zaborcy niemieckiego była skierowana na utrudnianie dostępu do uzyskania patentu oficerskiego przez Polaków²¹. Utrudnienia dotyczyły także pełnienia urzędu sędziego. Do końca 1918 r., zdaniem T. Zajączkowskiego, „liczba prawników w sądownictwie wynosiła

---

²¹ Warto podkreślić, że Polacy bardzo rzadko dochodzili do wyższych stopni oficerskich w armii niemieckiej. Wyjątkami byli np. Kazimierz Grudzielski czy Kazimierz Raszewski, którzy dosłużyli się stopni podpułkowników armii niemieckiej. A. Tarnowska, *Korpus oficerski II RP w świetle wybranych regulacji prawnych*, „Czasy Nowożytnie” 2004, 16, s. 149–150.

trzech”²². Natomiast faktem jest, że do momentu wybuchu Powstania Wielkopolskiego 1918/1919 nie było żadnego oficera KS wywodzącego się z byłej armii niemieckiej²³.

Drugim nieprecyzyjnym poglądem przedstawionym przez autora jest stwierdzenie: „Niechętnie odnoszono się do oficerów spoza Wielkopolski, a ich rozkazów respektować nie chciano”. Pogląd ten jest zdaniem recenzenta kontrowersyjny. Warto powołać się na generała broni Kazimierza Raszewskiego, który wspominał sytuację, w której to generał broni Józef Dowbor-Muśnicki wypłacał dodatki dla żołnierzy, którzy mieli wyczyszczoną broń. Jak zresztą podkreślał Raszewski, jeśli w armii niemieckiej ktoś miał nie wyczyszczoną broń, otrzymał karę. Natomiast w armii niemieckiej za wyczyszczoną broń nie otrzymywano żadnych dodatków pieniężnych, a w Wojsku Wielkopolskim chciano wprowadzić nagrody pieniężne w przypadkach, gdy żołnierz miał wyczyszczoną broń²⁴. Różnice te wynikały z innych zwyczajów panujących w armii rosyjskiej, które były nieznanne żołnierzom służącym w armii niemieckiej²⁵.

Na stronie 207. autor wyraża podgląd, że „nie wdając się w ocenę konstytucyjności dekretów i rozkazów, były to źródła prawa, które pochodziły ze szczytów władz polityczno-wojskowych odrodzonego państwa”. O ile należy przyznać słuszność L. Kania co do poglądów odnoszących się do definicji źródeł prawa, o tyle niepotrzebny, zdaniem recenzenta, jest fragment, w którym autor wspomina o „ocenie konstytucyjności dekretów i rozkazów”. Trudno wdawać się w dyskusję o konstytucyjności pewnych działań prawnych w sytuacji dynamicznie zmieniającej się rzeczywistości wojennej, tym bardziej że w Polsce w okresie opisywanym przez autora obowiązywały przepisy Uchwały Sejmu Ustawodawczego

---

²² T. Zajączkowski, *Szkic historyczny organizacji sądownictwa polskiego w b. dz. pruskiej od czasów rewolucyjnych 1918 r.*, w: *Zbiór rozporządzeń i okólników Ministerstwa byłej Dzielnicy Pruskiej z r. 1920 mających zasadnicze znaczenie dla Wymiaru Sprawiedliwości z przedmową Tadeusza Zajączkowskiego sędziego Sądu Apelacyjnego w Poznaniu*, Poznań 1921, s. 4.

²³ L. Kania, *Generalicja wojskowej służby sprawiedliwości II Rzeczypospolitej (1918–1945)*, „Wojskowy Przegląd Prawniczy” 2002, 3, s. 148.

²⁴ K. Raszewski, *Wspomnienia z własnych przeżyć do końca roku 1920*, Poznań 1938, s. 188.

²⁵ Różnice wynikały także w stosunku do alkoholu. W styczniu 1919 r. część oficerów zamiast płacić za alkohol, wystawiała pokwitowanie z pieczęcią i podpisem, które następnie miały być regulowane przez dowództwo poszczególnych oddziałów Wojska Wielkopolskiego. W opinii A. Smolińskiego tego typu zachowania dotyczyły mogły oficerów służących w dawnej armii rosyjskiej, przybyłych do Poznania wraz z generałem Józefem Dowborem-Muśnickim. A. Smoliński, *Alkohol w Wojskach Wielkopolskich w świetle rozkazów Dowództwa Głównego z 1919 roku*, w: *Alkohol w wojsku i na wojnie. Z dziejów wojskowości polskiej i powszechnej*, red. A. Niewiński, Oświęcim 2018, s. 225.

z dnia 20 lutego 1919 r. o powierzeniu Józefowi Piłsudskiemu dalszego sprawowania urzędu Naczelnika Państwa (konstytucja lutowa), która to regulowała relacje pomiędzy Sejmem Ustawodawczym a Naczelnikiem Państwa i Radą Ministrów²⁶.

Zdaniem recenzenta przesadny jest pogląd autora mówiący o „analfabetach na poziomie egzystencji porównywalnym z życiem ludzi pierwotnych” (s. 213), jednakże analfabetyzm osób zamieszkujących tereny Galicji czy Polesia był problemem istotnym z punktu widzenia działalności sądów polowych, o tzw. kulturze prawnej nie wspominając. Brak zrozumienia działań Wojska Polskiego przez ludność cywilną mógł wywoływać niepotrzebne napięcia.

Ciekawostką jest także fragment dotyczący więziennictwa wojskowego w drugim roku wojny (marzec 1920–1921), w którym to zaznaczono, że tematyka więziennictwa wojskowego rozpoczęła się dopiero w połowie listopada 1919 r. (s. 214–220)²⁷.

Rozdział IV pracy został zatytułowany *Sądy polowe Naczelnego Dowództwa WP w drugim roku wojny (marzec 1920–marzec 1921)* (s. 221–286). Autor przedstawia zmieniającą się bardzo dynamicznie sytuację wojskową i jej wpływ na sądownictwo polowe. L. Kania bardzo szczegółowo opisuje zmiany wynikające z działań wojennych nie tylko odnośnie do reorganizacji sądów, ale także losów poszczególnych wojskowych (s. 236–237).

Dość nowatorski, zdaniem recenzenta, jest pogląd dotyczący sądownictwa polowego przeciw kolaborantom i zdrajcom (s. 252). W opinii autora to właśnie wygrana w bitwie warszawskiej spowodowała spore trudności w funkcjonowaniu sądownictwa polowego. Sądy polowe musiały wymierzać sprawiedliwość osobom, które kolaborowały z Rosją Sowiecką.

Rozdział V pracy został zatytułowany *Przestępczość w Wojsku Polskim w świetle dokumentów i akt sądowych (luty 1919–marzec 1921)* (s. 287–364). Autor jednak nie ogranicza się tylko do oceny poszczególnych przestępstw, ale również ocenia je pod kątem wpływu na armię. Przykładowo L. Kania opisuje pewną ciekawą praktykę. Mianowicie sąd polowy i złapanie przez oddziały żandarmerii nie było wcale najgorszym rozwiązaniem. Złapanie dezertera przez ułanów kończyło się „nauką patriotyzmu”, czyli

²⁶ DPPP 1919, 19, poz. 226. Konstytucja lutowa była nowelizowana jeden raz, poprzez wprowadzenie *Uchwały Sejmu Ustawodawczego z dnia 13 lutego 1920 r. uzupełniającej Uchwałę Sejmu z dnia 20 lutego 1919 r.* (Dz. Praw. z 1919 r. nr 19 poz. 226). Zmiana ta dotyczyła zaciągania zobowiązań państwa polskiego. Dziennik Ustaw Rzeczypospolitej Polskiej 1920, 17, poz. 84.

²⁷ L. Kania jest autorem artykułu na temat więziennictwa wojskowego w latach 1918–1921. L. Kania, *Więziennictwo wojskowe w pierwszych latach niepodległości Rzeczypospolitej (1918–1921)*, „Przegląd Więziennictwa Polskiego” 2018, 101, s. 5–27.

wymierzaniem brutalnych kar cielesnych takich jak np. bicie wyciorem. Oczywiście dowództwa „przymykały oko na tego typu praktyki” (s. 291). Kiedy Armia Czerwona zbliżała się do Warszawy, Naczelny Wódz wydał rozkaz, który wprowadzał abolicję dla dezertersów oraz osób uchylających się od służby, z pewnym jednak wyjątkiem: abolicja nie dotyczyła sytuacji, kiedy żołnierz dopuścił się dezercji przy użyciu broni (s. 298).

Kolejną kwestią wartą odnotowania jest opinia autora dotycząca stosowania wymiaru kary względem działalności antypaństwowej, rozumianej jako działania przeciwko integralności państwa, takiej jak szpiegostwo czy sabotaż. Wynikało z tego, że zgodnie z linią orzecniczą im więcej było oskarżonych, tym wyroki były surowsze (s. 339–341).

Rozdział VI pracy został zatytułowany *Orzecznictwo sądów polowych w latach 1919–1921. Próba oceny* (s. 365–432). Zdaniem recenzenta najbardziej wartościowym fragmentem całej pracy jest opisanie kary śmierci zasądzanej przed sądami polowymi w świetle dokumentów. W niektórych przedstawieniach kara śmierci przed sądami polowymi była wymierzana bardzo często. Niestety rodzima kinematografia umacnia tego typu pogląd. Jako przykład niech posłuży film *1920. Bitwa Warszawska* z 2011 r.

Główny bohater plutonowy Jan Krynicki zostaje oskarżony o agitację bolszewicką oraz napaść na starszego stopniem. W filmie ukazana jest scena wyroku, gdzie trzech oficerów uznaje winę oskarżonego i orzeka karę śmierci przez rozstrzelanie. Skład sędziowski w tym filmie orzekł wyrok śmierci na oskarżonym jakby od niechcenia²⁸. W opinii L. Kani za przestępstwo targnięcia się na oficera starszego stopniem kara śmierci była wymierzana bardzo rzadko (s. 387).

Natomiast tego typu praktyki zdaniem L. Kani należały do rzadkości, przynajmniej jeśli chodzi o sądy polowe. Według wyliczeń autora od sierpnia do września 1920 r. sądy polowe wydały około 270 wyroków śmierci, a większość z nich dotyczyła ludności cywilnej za zbrodnię zdrady głównej oraz „współpracę z najeźdźcą” (s. 382).

Przykładowo za przestępstwo popełnione z chęci zysku w 1920 r. było łącznie postawionych w stan oskarżenia 771 żołnierzy (174 oficerów i 597 szeregowców). Wyroków zasądzających było 104 (11 względem oficerów i 93 szeregowych), a wyroków śmierci orzeczono 59 (10 względem oficerów i 49 względem szeregowców), z czego wykonano 22 wyroki śmierci (7 względem oficerów i 15 względem szeregowców). Odnośnie do uniewinnień autor zaznacza, że brak jest na ten temat

---

²⁸ Sceny rzekomej agitacji, pojedynku Jana Krynickiego oraz ogłoszenia wyroku sądowego w filmie *1920. Bitwa Warszawska* od 23:27 do 26:38.

danych (s. 386). Jak na armię, w której służyło około miliona żołnierzy, spraw było bardzo niewiele.

L. Kania walczy z innymi mitami takimi jak odhumanizowanie prawników wojskowych (s. 388). Zwraca uwagę, że pomimo zaginięcia sporej części archiwów i przyjmując szacunki przedwojennego audytora kapitana T. Żuka-Rybickiego, można uznać, że sądy polowe i terytorialne sądy wojskowe wydały w trakcie całej wojny polsko-bolszewickiej około 700 wyroków (z czego wykonano około 500), co stanowi znikomą liczbę osób (wliczając to także cywilów) skazanych na karę śmierci. A więc kara śmierci miała charakter wyjątkowy i marginalny (s. 390–391).

Należy docenić także autora za ocenę przesłanek, które były brane pod uwagę przy orzekaniu kar, takich jak: ustalenie rodzaju i stopnia winy (s. 367–371), okoliczności łągodzące (s. 373–375) czy wiek oskarżonego (s. 375–377).

Rozdział VII pracy został zatytułowany *Demobilizacja służby sądowo-polowej po zakończeniu wojny* (s. 433–452). Autor skupia się na trzech kwestiach: likwidacji sądownictwa polowego, organizacji sądownictwa wojskowego po zakończeniu wojny oraz tym, jakie losy spotkały poszczególnych prawników po zakończeniu służby w sądownictwie polowym.

Jednakże recenzent nie rozumie przedstawionego poglądu. Zakończenie działalności sądownictwa polowego wywarło pewien wpływ na działalność sądów wojskowych, lecz dlaczego L. Kania opisuje zmiany w sądownictwie wojskowym do momentu wybuchu II wojny światowej? I jakie znaczenie ma przykładowo informacja, że: „W kwietniu 1938 r. uruchomiono w Gdyni Wojskowy Sąd Marynarski” (s. 445)?

Całość pracy wieńczy zakończenie (s. 453–458), w którym autor podsumowuje swoją pracę. Zdaniem recenzenta słuszny jest wniosek, że sądy polowe nie były trzecią siłą w rozumieniu koncepcji monteskiuszowskiej (s. 453–454).

Ostatnią recenzowaną częścią są noty biograficzne oficerów KS (s. 459–566). Niektóre życiorysy są dość zaskakujące. L. Kania wymienił choćby postać kapitana Bolesława Zajączkowskiego (1891–1920), dowódcy w bitwie o Zadwórze (17 sierpnia 1920 r.), która to urosła do legendy polskich Termopil, a właśnie Bolesław Zajączkowski jest nazywany „polskim Leonidasem”. W czasie wojny polsko-bolszewickiej Zajączkowski był szefem sądu polowego 5 Dywizji Piechoty. W lipcu 1920 r. uzyskał zgodę na przejście do służby liniowej. Bolesław Zajączkowski poległ w dniu 17 sierpnia 1920 r. we wspomnianej bitwie o Zadwórze (s. 560).

Jednakże z nieznanymi recenzentowi przyczyn nie wszyscy wymienieni prawnicy brali udział w wojnie z Rosją Sowiecką w latach 1919–1921. Jako przykład może posłużyć pułkownik Stanisław Sławski

(1881–1943) (s. 537–539). O ile zasługi pułkownika Stanisława Sławskiego były ogromne dla działalności audytoriatu w Powstaniu Wielkopolskim 1918/1919, którego był szefem od momentu powołania do momentu zjednoczenia Wojska Wielkopolskiego z Wojskiem Polskim²⁹, o tyle trudno zrozumieć jego biogram jako sędziego sądów polowych podczas wojny polsko-bolszewickiej, tym bardziej że w trakcie pierwszego półrocza 1920 r. Sławski wykładał prawo na Uniwersytecie Poznańskim³⁰. Celem recenzenta nie jest „odbieranie zasług” Stanisławowi Sławskiemu, lecz wyrażenie wątpliwości dlaczego ten biogram znalazł się w pracy dotyczącej sądów polowych, z którymi (co zresztą wynika z biogramu Stanisława Sławskiego przedstawionego przez autora) pułkownik Sławski nie miał nic wspólnego.

Oczywiście recenzent zauważył usterki, które znalazły się w pracy. Przykładowo na stronie 11.: „spektakularny wyczyn samodzielnego odparcia agresji wielkiego i drapieżnego sąsiada”. Recenzent uważa, że można byłoby zastąpić słowo „drapieżny” słowem „wrogi”. W niektórych miejscach podana jest błędna nazwa publikatora aktów prawnych (patrz Ustawa z dnia 1 sierpnia 1919 r. o odpowiedzialności osób wojskowych za przestępstwa z chęci zysku, s. 207)³¹. Naturalnie tego typu błędy nie dyskwalifikują pracy w żaden sposób.

Odnosnie do bibliografii recenzentowi zabrakło jednej pozycji, mianowicie pracy autorstwa B. Wróblewskiego: *Przestępstwa tłumy*, Wilno 1922³², która omawia od strony prawno-psychologicznej przestępstwa popełniane przez tłum.

Odnosnie do badań archiwalnych recenzentowi zabrakło materiałów znajdujących się w Archiwum Akt Nowych w Warszawie w zespole

---

²⁹ A. Bojarski, „Żołnierska karta” doktora Stanisława Sławskiego w powstaniu wielkopolskim 1918/1919, „Palestra” 2018, 11, s. 133–138.

³⁰ Stanisław Sławski wykładał procedurę karną. *Uniwersytet Poznański w pierwszych latach swojego istnienia (1919, 1919–1920, 1920–1921, 1921–1922, 1922–1923) za rektoratu Heljodora Świącickiego Księga pamiątkowa wydana staraniem Senatu Uniwersytetu Poznańskiego*, Poznań 1924, s. 147. Początkowo uniwersytet w Poznaniu nosił nazwę Wszechnicy Piastowskiej w Poznaniu, lecz nazwa ta została rozporządzeniem Ministra byłej Dzielnicy Pruskiej z dnia 10 IV 1920 r. o zmianie nazwy uniwersytetu w Poznaniu zmieniona na Uniwersytet Poznański. *Dziennik Urzędowy Ministerstwa byłej Dzielnicy Pruskiej* 1920, 24, poz. 219.

³¹ DPPP 1919, 64, poz. 386. L. Kania podając nazwę publikatora aktów prawnych, użył nazwy „Dziennik Ustaw Rzeczypospolitej Polskiej”, zamiast „Dziennik Praw Państwa Polskiego”. W 1919 r. doszło do zmiany nazwy publikatora aktów prawnych. Publikator aktów prawnych do nr 65 poz. 399 nosił nazwę „Dziennik Praw Państwa Polskiego”, a od nr 66 poz. 400 nosił nazwę „Dziennik Ustaw Rzeczypospolitej Polskiej”.

³² B. Wróblewski, *Przestępstwa tłumy*, Wilno 1922.

Kancelarii Cywilnej Naczelnika Państwa, odnoszących się do prerogatywy prawa łaski. Przykładem może być podanie o darowanie pozostałej części kary dla Grzegorza Nowika³³ skazanego w dniu 8 lipca 1919 r. przez Sąd Polowy Frontu Poleskiego na karę sześciu lat ciężkiego więzienia za wymuszenie, złagodzoną przez dowódcę okręgu powiatowego w Prużanach do czterech lat ciężkiego więzienia³⁴. Naczelnik Państwa zastosował prawo łaski, darując resztę kary Grzegorzowi Nowikowi³⁵.

Zdaniem recenzenta praca L. Kani *Wyroki bez apelacji. Sądy polowe w Wojsku Polskim w czasie wojny z Rosją Sowiecką 1919–1921* (Wydawnictwo Uniwersytetu Zielonogórskiego, Zielona Góra 2019, ss. 672) ma charakter pionierski, jeśli chodzi o badania na temat stanu sądownictwa polowego w wojnie Polski z Rosją Sowiecką 1919–1921. Praca wypełnia w znacznym stopniu występującą dotąd lukę w nauce polskiej i stanowi zarazem bardzo istotny wkład w rozwój dziedziny, jaką jest historia prawa i ustroju państwa polskiego. Przybliży czytelnikowi dotychczas zupełnie nieznane obszary badawcze. L. Kania ma bardzo dobre pióro, w rezultacie oddaje do rąk czytelnika interesującą lekturę. Natomiast nieliczne wskazane usterki w pracy nie obniżają w żaden sposób jej ogromnej wartości, a wynikają po prostu z innego spojrzenia na pewne kwestie ze strony recenzenta.

REFERENCES (BIBLIOGRAFIA)

Archival sources (Źródła archiwalne)

Archiwum Akt Nowych:

Kancelaria Cywilna Naczelnika Państwa, sygn. 322.

Archiwum Państwowe w Poznaniu:

Dowództwo Okręgu Generalnego w Poznaniu, sygn. 53.

Biblioteka Raczyńskich w Poznaniu:

Papiery Władysława Seydy, sygn. 3547.

Wojskowe Biuro Historyczne, Centralne Archiwum Wojskowe:

Naczelne Dowództwo Wojska Polskiego Oddział I, sygn. I.301.7.12, I.301.7.14.

Printed sources (Źródła drukowane)

Dziennik Praw Państwa Polskiego 1919, 19, poz. 226; 64, poz. 385, 386.

Dziennik Rozkazów Wojskowych 1919, 89, poz. 3237, 3249; 1920, 35, poz. 764.

Dziennik Urzędowy Ministerstwa byłej Dzielnicy Pruskiej 1920, 24, poz. 219.

Dziennik Ustaw Rzeczypospolitej Polskiej 1920, 17, poz. 84.

---

³³ Podanie o prawo łaski zostało wysłane przez Wydział Nadzorczy Ministerstwa Sprawiedliwości. Archiwum Akt Nowych, Kancelaria Cywilna Naczelnika Państwa, sygn. 322, k. 228.

³⁴ *Ibidem*, k. 231–232.

³⁵ *Ibidem*, k. 230.

Tygodnik Urzędowy 1919, 4, 9.

Tygodnik Urzędowy Naczelnej Rady Ludowej 1919, 3–4.

Kodeks karny Rzeszy Niemieckiej z dnia 15 maja 1871 r. z późniejszymi zmianami i uzupełnieniami po rok 1918 wraz z ustawą wprowadzącą do Kodeksu Karnego dla Związku Północno-Niemieckiego Rzeszy Niemieckiej z dnia 31 maja 1870 roku. Przekład urzędowy Departamentu Sprawiedliwości Ministerstwa byłej Dzielnicy Pruskiej, Poznań 1920.

Kodeks Karny Wojskowy z dnia 20 czerwca 1872 r. według tłumaczenia Komisji prawno wojskowej T.R.S, Warszawa 1917.

Niemiecka Ustawa Wojskowego Postępowania Karnego z dnia 1 grudnia 1898 r., Warszawa 1919.

Raszewski K., *Wspomnienia z własnych przeżyć do końca roku 1920*, Poznań 1938.

Ustawa o zbrodniczym i niebezpiecznym dla ogółu użytku materiałów wybuchowych z dnia 9 czerwca 1884 roku (Dziennik Urzędowy Rzeszy Niemieckiej strona 61), w: *Ustawy karne dodatkowe Ziem Zachodnich*, zebrał i opracował J. Kałużniacki, Warszawa–Poznań 1922.

Studies (Opracowania)

Album dziesięciolecia Okregu Korpusu nr. VII, Poznań 1932.

Bojarski A., *Ustrój sądów karnych i wojskowych organów dyscyplinarnych w Wielkopolsce w okresie Powstania Wielkopolskiego 1918/1919*, Poznań 2020, maszynopis pracy doktorskiej napisanej pod kierownictwem naukowym dr. hab. Maksymiliana Stanulewicza, prof. UAM.

Bojarski A., „Żołnierska karta” doktora Stanisława Sławskiego w powstaniu wielkopolskim 1918/1919, „Palestra” 2018, 11.

Kania L., *Generalicja wojskowej służby sprawiedliwości II Rzeczypospolitej (1918–1945)*, „Wojskowy Przegląd Prawniczy” 2002, 3.

Kania L., *Instytucja zwierzchnika sądowno-karnego jako dysponenta sądu polowego w Wojsku Polskim w latach wojen o granice Rzeczypospolitej 1918–1921*, „Z dziejów Prawa” 2019, 12 (20).

Kania L., *Organizacja i rys działalności sądów polowych Naczelnego Dowództwa WP w przełomowym okresie wojny z Rosją Sowiecką latem 1920 roku (część 1)*, „Przegląd Historyczno-Wojskowy” 2018, 3–4.

Kania L., *Więziennictwo wojskowe w pierwszych latach niepodległości Rzeczypospolitej (1918–1921)*, „Przegląd Więziennictwa Polskiego” 2018, 101.

Mielnik D., *Kara śmierci w polskim prawie karnym. Refleksje historyczno-dogmatyczne*. Łódź 2017.

Smoliński A., *Alkohol w Wojskach Wielkopolskich w świetle rozkazów Dowództwa Głównego z 1919 roku*, w: *Alkohol w wojsku i na wojnie. Z dziejów wojskowości polskiej i powszechnej*, red. A. Niewiński, Oświęcim 2018.

Szczygieł T., *Wojskowe postępowanie karne w II Rzeczypospolitej (1918–1939)*, Katowice 2017.

Tarnowska A., *Korpus oficerski II RP w świetle wybranych regulacji prawnych*, „Czaszy Nowożytny” 2004, 16.

Uniwersytet Poznański w pierwszych latach swojego istnienia (1919, 1919–1920, 1920–1921, 1921–1922, 1922–1923) za rektoratu Heljodora Świącickiego Księga pamiątkowa wydana staraniem Senatu Uniwersytetu Poznańskiego, Poznań 1924.

Wróblewski B., *Przestępstwa tłumu*, Wilno 1922.

Wusatowski Z., *Sądownictwo wojskowe*, w: *Dziesięciolecie Polski Odrodzonej. Księga pamiątkowa 1918–1928*, Kraków–Warszawa 1928.

Zajączkowski T., *Szkic historyczny organizacji sądownictwa polskiego w b. dz. pruskiej od czasów rewolucyjnych 1918 r.*, w: *Zbiór rozporządzeń i okólników Ministerstwa byłej Dzielnicy Pruskiej z r. 1920 mających zasadnicze znaczenie dla Wymiaru Sprawiedliwości z przedmową Tadeusza Zajączkowskiego sędziego Sądu Apelacyjnego w Poznaniu*, Poznań 1921.

Filmography (Filmografia)

1920. *Bitwa Warszawska*, Polska, 2011, reż. J. Hoffman

Adam Bojarski
 (Adam Mickiewicz University in Poznań, Poland)
<https://orcid.org/0000-0001-9951-5677>
 E-mail: adambojarski1991@gmail.com

PUBLICATION INFO			
			e-ISSN: 2449-8467 ISSN: 2082-6060
			
THE AUTHOR'S ADDRESS: Adam Bojarski, the Adam Mickiewicz University in Poznań, 7 Uniwersytetu Poznańskiego Street, Poznań 61-614, Poland			
SOURCE OF FUNDING: Financed from the author's own funds			
SUBMITTED: 2020.08.26	ACCEPTED: 2021.04.08	PUBLISHED ONLINE: 2021.06.30	
WEBSITE OF THE JOURNAL: https://journals.umcs.pl/rh		EDITORIAL COMMITTEE E-mail: reshistorica@umcs.pl	